

ПЕРЕДМОВА типу ІНСТРУКЦІЯ

Те, що ви бачите на сусідній сторінці, є українською абеткою. У ній тридцять три літери. Відразу ж хочу звернути увагу на певну нерівність між ними. Серед них є, сказати б, найпопулярніші, є середньої вживаності, а є просто ізгої. Ця нерівність особливо загострюється, коли йдеться про початки слів, тобто про перші літери. Абсолютним ізгоем у цьому сенсі є тридцять перша літера – Ї.

Крім того, в українській абетці є дві зовсім унікальні літери, яких ви не знайдете у жодній іншій кириличній абетці – малковичівські серпик і свічечка, себто Є та Ї. Вони дають нам незлу нагоду переписувати по-своєму деякі іноземні назви, як наприклад, Єрусалим. Для цієї книжки така нагода важлива.

Зараз я повторююсь і зацитую дещо з анотації, що її написав кілька місяців тому на відкриття іншої книжки іншого автора¹. Я свідомий того, що самоцитування радше не прикрашає, проте кращого вислову на цю ж таки тему в мене поки що не назбиралось. Отже: «З усіх можливих систем координат абетка є для письменника найріднішою. Людина, що за природою бачить світ перш усього описаним словами, складеними за допомогою літер, знаходить в абетці свою найнадійнішу і чи не єдину опору. Єдино можливий порядок розташування знаків надає їм, знакам, ваги символів. Абетка є цілісною й до кінця заповненою даністю. Вона не зрадить і навіть не зміниться. Від неї можна починати свій танець. Усе, що є текстом нашого життя, починається з азбук і букварів, цих дитячих продовжень абетки. В ідеальному випадку – не тільки починається, а й закінчується».

Абетка є категоричною. Колись у школі мені запам'яталось, як учителька фізики звернула нашу увагу на категоричність часу: «Час ні з ким у блат не входить». Щось подібне можна сказати і про абетку. Вона є даністю, з якою не сперечаються. Вона встановлює послідовність, а відтак і лад, внутрішній (та й зовнішній) світопорядок писемності. Ця її властивість понад усе сприяє творенню енциклопедій та словників.

Чому саме їх?

По-перше, вони претендують коли не на універсальність, то хоча б на вичерпність. Абетка ж є непорушним каркасом, цілковите заповнення якого може свідчити про її, вичерпності, здобуття.

По-друге, як (більшою мірою) енциклопедії, так і словники є намаганням систематизувати світ бодай у якомусь його сегменті. Абетка ж є елементарно систематизованою базою знаків².

По-третє, вони акумулюють знання, записане у вигляді тексту і сформульоване передусім судженнями, що складаються передусім із понять, які виражені передусім словами, що на письмі складаються передусім із літер. Літера, таким чином, виявляється базовою одиницею (елементарною частинкою, «атомом») знакування знання.

¹ Мілош Чеслав. Абетка. – Харків: Треант, 2010.

² До речі, польською мовою «Elementarz» є відповідником «Азбуки» чи «Букваря».

Ця книжка мала бути енциклопедією. Звичайно ж – особистою, авторською, такою, що її пише одна людина. Тож за великим рахунком радше «енциклопедією».

Енциклопедії прагнуть фундаментальності. Кожна спроба описати світ через тлумачення понять є максималізмом і межує з безнадійністю. Іноді з абсурдом – як у випадку першої польської енциклопедії Бенедикта Хмельовського (1745 – 46) під промовистою назвою «Нові Афіни», де під гаслом КІНЬ подається найблискавичніша і по-своєму найвичерпніша з дефініцій: «КІНЬ який із себе, те кожен бачить».

Авторові «Нових Афін» здалося, що цього достатньо. Зрештою, він мав рацію, позаяк саме його енциклопедія була першою, принаймні першою в польській Ойкумені. Як описав і витлумачив – так навіки й залишиться.

Утім, завдання енциклопедій – не тільки описувати та тлумачити, але й актуалізувати описане та витлумачене раніше. Адже про них відомо, що, претендуючи на всеохопність, вони застарівають уже в мить свого виходу.

Дотепер я двічі здійснював певні енциклопедичні спроби.

Першою був спеціальний проект «Глосарій» часопису текстів і візій «Четвер». Сама назва «Глосарій» на ньому, до речі, ніде не вказана – складається враження, що ми почали його так називати вже після випуску у світ. «Глосарій» поставав головним чином наприкінці 1991 року, в атмосфері кардинального історичного зламу, точніше, дуже виразних його передчуттів, тож у «Таємниці» я називаю цей проект «однією з енциклопедій кінця». «Глосарій» формували ми з Іздриком, тож ми й написали до нього більшість глос. Крім того, ми запрошували інших авторів – то були перші дні виникнення середовища, пізніше названого «станіславським феноменом». Для початку ми, як і всі енциклопедисти, створили перелік понять-слів, що їх ми хочемо пояснити напередодні кінця. Серед них переважали такі, що їх, наче Хмельовський свого очевидного всім коня, ніхто вже й особливо пояснювати не збирався: Бог, Вино, Вода, Дерево, Диявол, Жінка, Місто, Птах, Україна. Згодом вилізе на яв уся мимовільна іронія назви «Глосарій» – якщо під останнім розуміти «словник до тексту, що пояснює маловідомі або застарілі слова».

Далі ми розподілили той перелік маловідомих або застарілих слів між собою і кожен приніс через якийсь час хто більше, а хто менше текстів. Ми стали Колективом Авторів, розібравши світ на сімох.

Друга спроба – це проект середини 1990-х (уперше виданий 1998 р.) «Повернення Деміургів», чи то пак «Мала Українська Енциклопедія Актуальної Літератури – МУЕАЛ». Як можна судити з назви, цю енциклопедію, на відміну від універсального «Глосарію», слід зарахувати до т. зв. галузевих. Галуззю для неї стала УАЛ, описана вкрай суб'єктивно і місцями навіть провокативно – через імена творчих осіб, назви часописів і видавництва, угруповань і середовищ, а також через тенденції, тренди, банально кажучи – напрями, школи і течії, а небанально і на той час модно – через дискурси, себто вигадані і справжні рівні співіснування всього щойно переліченого.

Визначальною у проекті «МУЕАЛ» є роль Володимира Єшкілева (у цьому сенсі він стає просто-таки Єшкі-Левом), Деміурги в назві також його, як і ніцшеанське їх, Деміургів, повернення. Я був радше ледарем-асистентом,

відповідальним за «Хрестоматійний додаток», що в ньому зібрав найулюбленіші чи принаймні найпоказовіші зразки творчості п'ятдесяти двох актуальних на той час (а здебільшого, дякувати Богу, й на сьогодні) письменників. Головним підсумком появи «МУЕАЛ» стало те, що багато хто на мене щиро образився (на Єшкілева майже всі ображались і раніше – сказати б, апріорі).

Відтоді я дав собі слово ніколи більше не влізати в жодні енциклопедії.

* * *

Зате я завжди, ніби якийсь Павич або давній Памва Беринда, чигав на свій лексикон.

Судячи з тлумачень у переважній більшості джерел, він, лексикон, є фактично тим же, що і словник. Так стверджують усі, і тільки німці – що то «словник у широкому сенсі», «довідник або посібник³ у спеціальній галузі».

За великим рахунком, недавно згадувана «МУЕАЛ» була чимось таким.

Але припустімо, що чимось таким виявиться і ця книжка.

У такому разі спеціальна галузь у ній є вельми спеціальною.

Автобіографія, що накладається на географію – як це назвати? Автогеографія? Автогеобіографія? Звучить надто складно – ніби якась тяжко-стравна гекзаметрична «Батрахоміомахія». І що, до того ж, первинне в цьому поєднанні «біо» з «гео», що на що, власне кажучи, накладається?

Ця книжка – спроба пережити їх («гео» і «біо») як єдину і нерозривну цілість. Тобто змішати їх таким чином, щоб не було видно, де проходить межа, де закінчується одне й починається друге.

Для цього біографію доводиться розбити вдрузки, а географію хоча б місцями суттєво спотворити. Я написав «місцями»? Це правильно. Ця книжка про міста, які стали чимось більшим – вони стали Місцями, причому особистими, мов ерогенні зони, й інтимними. Місцями, ознакованими на мапах як міста.

Бо насправді все починається з мап. Скільки себе пам'ятаю – завжди ця маніакальна⁴ схильність їх розглядати. Мапи стали для мене тим, що в романтичніші часи звично називали джерелом натхнення. Найзахопливіше було уявляти себе, рухому невидиму крапку, на їхній кольоровій поверхні – ось ти ковзаєш по ній, перевалюючи через гірські хребти або спливаючи за течією вниз блакитними нитками річок. Пересування поверхнею мапи називається подорож. А кожна подорож – це і пригоди, і фантастика.

Хоч, ніде правди сховати, найдовше я просиджував над політичними мапами. Хтось дійшов би висновку, що мене вже тоді вполювала геополітика. Якщо її стріла була справді отруйною, то в мене при собі завжди є антидот – геопоетика.

До речі, який колір України на сучасних політичних мапах? З радянських запам'яталось, що еСеСеСеР був насичено-рожевий, Польща якась чи не салатова, Китай, зрозуміла справа, жовтий, його подруга Румунія теж, але через кукурудзу і мамалигу. Добра стара зелена Англія була зеле-

³ Nachschlagewerk (нім.).

⁴ Чи знаєте якийсь м'якший прикметник від слова «манія»?

на, НДР – світло-, а ФРН – темно-коричнева (і кажи після цього, що географія нічого спільного з пропагандою мати не може!). Того ж, до речі, що й ФРН, кольору були США. Темно-коричневий колір, мабуть, слушно вважається найгідкішим.

Я це пам'ятаю, бо я це годинами загіпнотизовано роздивлявся.

Щоб відповісти на щойно поставлене запитання про сучасний колір України, я тим часом зазираю до «Атласу світу», виданого ДНВП «Картографія» не такого далекого 2004 року. Україна в ньому світло-зелена – себто така ж, як і Швеція, Китай, Канада і Саудівська Аравія. Не бачу в цьому ніякої мотивації. Хоч добре вже й те, що наш колір відмінний від російського. Росія ж (мабуть, разом із закордонними активами) успадкувала рожевий есесерівський.

Так, мапи – моє все. А з іншого боку: «Попри всю мою любов до них, я так і не навчився функціональному ставленню – вони для мене були й залишаються швидше такою собі фантазійною сумішшю, гібридом літератури й малярства, назви і візії, й аж ніяк не засобом для знайдення правильного шляху».⁵

Така ж і ця книжка – суміш, гібрид. І в жодному разі не користуйтеся нею для знайдення правильного шляху! Вона радше допоможе вам заблукати, пройтися манівцями і, може, розважить, дезорієнтуючи на місцевостях.

Але це головним чином не через мене як такого з моєю ідіотичною замапленістю. Головним чином – через диктат абетки.

* * *

Тепер, здається, саме час подати розділи-міста (місторозділи?) цієї книжки в тій послідовності, в якій вони у ній з'являтимуться. Ось ця послідовність:

Аарау – Алупка – Антверпен – Аугсбург (Авгсбург) – Афіни – Базель – Байройт – Балаклава – Барселона – Белград – Берлін – Берн – Брюссель – Будапешт – Бухарест – Варшава – Венеція – Відень – Вільнюс – Вінниця – Вроцлав – Гайдельберг – Гайсин – Гамбург – Гданськ – Гетеборг – Грац – Гуадалахара – Денвер – Детройт – Дніпропетровськ – Дрогобич – Дюссельдорф – Ессен – Єнакієве – Єрусалим – Женева – Зальцбург – Запоріжжя – Золотий Потік – Истад – Ізмір – Ізяслав – Ікс – Їглава – Йорк, Новий – Калінінград – Кведлінбург – Кельн – Київ – Кишинів – Констанца – Краків – Ленінград – Лінц – Лісабон – Лозанна – Лондон – Львів – Люблін – Ляйпциг – Майнц – Мальборк – Марбург – Мінськ – Москва – Мюнхен – Наймехен – Новий Сад – Нюрнберг – Одеса – Оломоуц – Оснабрюк – Острог – Палермо – Париж – Пассау – Пітсбург – Полтава – Прага – Равенна – Регенсбург – Рига – Рим – Родос – Сан-Джованні-Вальдарно – Сан-Франциско – Севастополь – Стамбул – Стокгольм – Страсбург – Таллінн – Тернопіль – Торонто – Ужгород – Урбіно – Філадельфія – Флоренція – Франкфурт-на-Майні – Франкфурт-на-Одері – Харків – Хуст – Цуг – Цурюпінськ – Цюрих – Чернівці – Чикаго – Штуттгарт – Щецін – Ютербог – Ялта

Усього, як ви встигли зауважити, 111 міст. І якщо ви питаєте, чому саме стільки, я відповім радше так: тому що 11 було б замало, а 1111 забагато. Сто одинадцять – це оптимум.

З них найбільше, цілих 10 – ледь не десята частина книжки, виявляється на літеру Б. Я маю всі підстави для припущення, що міст на літеру Б за-

⁵ Цит. з есею «Атлас. Медитації» (2005).

галом (а не тільки в мене) налічується найбільше. Можливо, вся справа у Вавилоні – котрий насправді Бабілон?

Зате найменше міст – по одному – на літери Е, И, Ї, Й, Ш, Щ, Ю, Я. Для власного вжитку я навіть устиг назвати їх літерами-міноритаріями. При цьому у випадку з Й мені довелося вдатися до дрібної махінації – передусім тому, що зовсім не хотілось їхати до Йошкар-Оли.

Як бачите, абетка змішала простори і місцями відверто познущалася над кордонами. Її волею та примхою Аарау сусідує з Алупкою, Балаклава з Барселоною, Гайсин протиснувся поміж Гайдельбергом та Гамбургом, Детройт поєднався з Дніпропетровськом, Рига з Римом, Тернопіль з Торонто⁶, а Чикаго з Чернівцями.

І водночас абетка змішала часи. Прикладів цього настільки багато, що наведу лише найпоказовіший: саме через неї розділ походженням із 2006 року відкриває, а з 1966-го – закриває цю книжку. Тобто це наче 40 років, прожитих навспак. Утім, лише «наче» – насправді це 40 років, прожитих мозаїчно. Швидше за все це той випадок, коли «сорок», як у давніх євреїв, означає «безліч».

Хоч іноді в наведеній вище послідовності все надзвичайно виправдано і зрозуміло: Будапешт при Бухаресті, Київ при Кишиневі, Мінськ при Москві, обидва Франкфурти поруч себе, а Полтава при Празі, наче Полтва при Львові. Львів, до речі, не так далеко від Ляйпцигу, бо обидва вони вважаються маленькими парижами. Від великого Парижа вони при цьому фактично рівновіддалені. Львів у той же час опинився перед Люблінном – бо вони таки розташовуються зовсім близько один від одного, навіть занадто.

Читаючи цю книжку, ви ледь не відразу ж зауважите нерівність її розділів (міст). Про неї сигналізують перш усього обсяги – що важливіше для мене місто, то більше мені хочеться про нього сказати. Так є не завжди і не всюди – ви обов'язково відчуєте, де це не так. Але здебільшого це саме так – і тут не злукавити. Проте будуть серед вас і такі, хто, читаючи її в послідовності, продиктованій українською абеткою, зауважать виразно диспропорційне скупчення кульмінаційних міст (Нью-Йорк, Київ, Москва, Мюнхен, Львів, Прага) – фактично всіх, за винятком Берліна і Венеції, ближче до середини. Так ніби друга і заключна частина цього прихованого роману є вже тільки необов'язковим додатком. Звідси моя порада: якщо цю книжку вже й уявляти романом, то радше романом-пазлом, моделлю для збірки. Тобто романом, що його можна читати по-різному, самому дозбираючи з його шматків бажану модель.

А якщо так – то спробуймо чинити абетковому диктатові опір. І для цього уявімо, в яких іще послідовностях можна читати цю книжку.

Передусім це може бути якась інша, альтернативна абетка. Щодо української такою є, наприклад, латинська. До речі, оригінальне написання більшості назв у цій книжці здійснюється саме латинськими літерами. Про всяк випадок посмію нагадати вам, як ця інша абетка виглядає:

A – B – C – D – E – F – G – H – I – J – K – L – M – N – O – P – Q – R
– S – T – U – V – W – X – Y – Z

⁶ Зрештою, число колишніх тернополян у теперішньому Торонто таки зростає й облікові вже не піддається.

Згідно з нею послідовність міст повинна бути така:

Aarau – Alupka – Antwerpen (Antverp) – Athens – Augsburg – Balaklava – Barcelona – Basel – Bayreuth – Belgrade (Beograd) – Berlin – Bern – Brussels (Bruxelles) – Bucharest (București) – Budapest – Chernivtsi – Chicago – Chișinău – Constanța – Denver – Detroit – Dnipropetrovsk – Drohobych – Düsseldorf – Essen – Florence (Firenze) – Frankfurt/Main – Frankfurt/Oder – Gdańsk – Geneva – Gothenburg – Graz – Guadalajara – Haysyn – Hamburg – Heidelberg – Istanbul – Izmir – Izyaslav – Jihlava – Jüterbog – Kaliningrad – Kharkiv – Khust – Köln – Kraków – Kyiv – Lausanne – Leipzig – Leningrad – Linz – Lisbon (Lisboa) – London – Lublin – Lviv – Mainz – Malbork – Marburg – Minsk – Moscow – Munich (München) – NewYork – Nijmegen – NoviSad – Nürnberg – Odessa – Olomouc – Osnabrück – Ostroh – Palermo – Paris – Passau – Philadelphia – Pittsburgh – Poltava – Praha (Prague) – Quedlinburg – Ravenna – Regensburg – Riga – Rodos – Rome (Roma) – Salzburg – San Francisco – San Giovanni Valdarno – Sevastopol – Stockholm – Strasbourg – Stuttgart – Szczecin – Tallinn – Ternopil – Toronto – Tsuruyupynsk – Urbino – Uzhhorod – Venice (Venezia) – Vilnius – Vinnycya – Warsaw (Warszawa) – Wien (Vienna) – Wrocław – X – Yalta – Yenakiyevе – Yerusalem – Ystad – Zaporizhzhya – Zolotyj Potik – Zug – Zürich.

Що змінилося від застосування латинської абетки?

На початку (літери А і В) зміни фактично несуттєві: Афіни полізли поперед Аугсбурга; Бухарест обійшов Будапешт, хоч вони все одно поруч.

Радикальна зміна відбувається через третю літеру – С. Чернівці та дружнє їм Чикаго вистригнули у голову колони з її хвоста, Кишинів та Констанца підтягнулися із середини. Так само з низів у верхи вибилися міста на F. До цілком чужого товариства прибилася Женева. Наш проворний Гайсин залишив позаду себе обидвох сусідів-німців.

Суттєво змінилася ситуація Стамбула – він наче рвався до рідного Ізміра, щоб опинитися поруч. Тут однак справа у відмінностях не абетки, а мови: те, що для нас починається на С, у турків та англійців – на І. У відносні верхи зі свого передостаннього 110-го місця перебіг і Ютербог. Дві українські столиці – Харків і Хуст – не захотіли розлучатися, але відчутно піднялися вгору. До речі, якби за Києвом збереглося старе написання Kiev, то він став би третім поруч із ними. Тепер Київ позбувся кишинівського сусідства і здобув дещо бажаніше – краківське. Утім, за це довелося платити ціною знакового 50-го номера (тепер він став невизначним 47-м).

Львів, що передував Люблінюві, тепер заховався за нього. Нью-Йорк рішуче поїхав углиб, а Філадельфія, неочікувано почавшись літерою Р, так само радикально змінила попереднє товариство – чи не задля наближення до рідного пенсильванського Пітсбурга?

Ясна річ – уже зовсім не там, де був, оригінал Кведлінбург. Зальцбург так само в цілком новому оточенні, промінявши Запоріжжя на Сан-Франциско. Штуттгарт і Щецін піднялися трохи вгору, але втратили перебування серед ключних.

Найвідчутнішого падіння зазнали всі міста, що українською починаються з літери В.

Радіоактивний Ікс цілком зловісно наблизився до останніх сторінок цієї книжки.

Швейцарські Цуг і Цюрих стали останніми і, попри мої намагання розділити їх Цурюпинськом, таки поєдналися.

Вам не здається, що за всім цим якась драма? Точніше, багато драм?

* * *

А якщо зовсім чи бодай частково відмовитися від абетки? Уявити собі позаабетковий лексикон? Які ще варіанти читання цієї книжки? Боюся, що всіх мені не злічити. Можливо, хтось із вас мені допоможе. Я ж тим часом перелічу лише ті можливості, що спадають на думку.

Наприклад, за роками. Що, якби перестати розламувати час і вишикувати всі розділи у суто хронологічний ряд? У цьому випадку на початку був би Ужгород (1965), а в самому кінці той-таки Кведлінбург (2009). Хоч де в такому разі розмістити Львів, який «завжди»? Перед початком і після кінця?

Краще не за роками, а за річками. Бо це ж прихований лексикон річок. Аара, втім, і в цьому випадку буде все розпочинати, а Уж виникне на заключних сторінках. Райн і Майн, Полтва, Лтава і Влтава, Одра і Одер, Донау і Дунав, а також Дніпро могли б, ясна справа, суттєво переставити акценти, переспрямувати потоки і зробити цю книжку іншою, цією самою та іншою водночас.

А якщо за країнами? Спочатку українські міста, далі польські, німецькі – і так просуватися зі сходу на захід. Останнім було б Сан-Франциско, на якому навіть Захід кінчається. Починати ж таку книжку довелося б, наприклад, із Токію, в якому я не бував. Найсхідніше, де я бував – це Москва. От був би початок!

А ще можливо за землетрусами, порами року, гірськими чи рівнинними ландшафтами.

Міста, в яких мені снилися сни.

Міста, в яких нічого не снилося.

Міста, які мені снилися.

Міста, в яких я не спав.

Міста, які не сплять.

Міста, які не дають спати.

У мене є ще одна, остання порада: читайте цю книжку, як вам заманеться, в цілком довільній послідовності, відкривши її на цілком довільній сторінці, неважливо, з кінця, початку чи середини. Йдеться ж усе-таки про свободу – власне кажучи, заради неї я й писав усе, що трапиться вам на цих сторінках.

11. 01. 2011

ДОДАТОК: МІСТА, ЯКИХ ТУТ НЕМАЄ

(проте дуже хотілося б)

Багдад, Бомбей, Буенос-Айрес, Бухара, Ванкувер, Марсель, Тбілісі, Трієст, Фергана, обов'язково одне-два словацькі, Вавилон, Карфаген, Помпеї, Содом, Гоморра...